

О. А. Бачинська

ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД І ШЛЯХИ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ ПРИДУНАЙСЬКОГО РЕГІОНУ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX ст. (на прикладі міста-фортеці Ізмаїл)

Придунайські землі¹ наприкінці XVIII – на початку XIX ст. перебували у складі Османської імперії. Система адміністративно-політичного управління цієї території почала формуватись у XV?XVI ст., коли турецькі війська захопили фортеці Кілію і Білгород (перейменована в Аккерман), Тігіна (перейменована в Бендери) і Сміл (Ізмаїл), до якої адміністративно приєднали місто-порт Рені (перейменоване в Томарово). Захоплення фортець супроводжувалося відокремленням їх і територій, що прилягали до них, від Молдавського князівства. Тут були створені так звані райї – райони з християнським населенням, які управлялися безпосередньо турецькими намісниками. У фортецях розміщувалися великі турецькі військові залоги під головуванням пашів, які здійснювали й адміністративне управління прилеглими до міст райями. Християнське населення, яке проживало в турецьких округах, називалося райят: в містах – греки, вірмени, молдовани, українці, росіяни, болгари; селах – майже виключно молдовани, українці та росіяни. З XVI ст. на рівнину між Аккерманською і Кілійською райями почали переселятися ногайські племена, які кочували раніше в степах нижнього Подніпров'я і Побужжя. До кінця XVI ст. ними був заселений майже весь степ² і сформована Буджацька (Білгородська) орда³. До її складу входили різні ногайські племена, які представляли територіальне об'єднання і перебували в залежності від Кримського ханства.

Після російсько-турецької війни 1787?1791 рр. кордон між Російською та Османською імперіями був установлений по р. Дністер, що призвело до збільшення міграційних процесів у межиріччі Дністра і Дунаю та Добруджі. Наступна російсько-турецька війна 1806–1812 рр. (під час якої воєнні операції проводилися на території лівобережних та правобережних районів Пониззя Дунаю, а після укладення Бухарестського миру 1812 р. територія між Дністром і Дунаєм перейшла до складу Російської імперії) взагалі поставила перед населенням цього регіону питання щодо проживання та становища в рамках політики іншої держави. Внаслідок цього Придунайський регіон можна вважати міжетнічною контактною територією, яка у своєму історичному розвитку містила чимало подій, пов'язаних із кардинальною зміною складу населення. Одна з таких змін мала місце наприкінці XVIII – початку XIX ст., коли відбулося заселення регіону носіями слов'янських та східнороманських культур – українцями, росіянами, болгарами, сербами, молдаванами, і виселення тюркомовних ногайців. Слід зазначити, що, незважаючи на існуючий історіографічний досвід, (представлений працями з історії загальних політичних і соціально-економічних процесів регіону (Гросул Я., Будак І., Кабузан В., Анцупов І., Драгнев Д.), присвячених головним тенденціям заселення краю загалом у XVIII–XIX ст.

(Дараган М., Защук А., Бачинський А. Д. та ін.), демографічним аспектам розвитку окремих регіонів (Жуков В., Дмитрієв П., Котенко І., Мохов Н., Советов П. та ін.) або етнічних груп (Зашук А., Єгунов А., Гросул Я., Даниленко Р., Мещерюк І., Грек І., Зеленчук В., Табак І., Анцупов І., Бачинська О., Шабашов А., Прігарін О. та ін.)), залишаються відкритими або дискусійними моменти етнічного складу населення, форм і шляхів його формування, соціальної структури. З одного боку, тому, що наявні джерела періоду турецького панування надзвичайно обмежені та різномірні, з іншого – російські джерела, які широко використовуються у науці, хоча й з'являються близько 1807, 1811, 1817 рр. (це, здебільшого, короткі переписи й описи населення фортець Аккерман, Кілія та Ізмаїл, проведені російською адміністрацією під час або після російсько-турецької війни 1806?1812 рр.), використовуються дослідниками не комплексно, а фрагментарно. Однак документи, що зберігаються в Комунальній установі „Ізмаїльський архів”, дають можливість не лише констатувати, що Придунайські землі стали поліетнічним регіоном через переселення або заселення регіону різними етнічними та соціальними групами, а й яскраво проілюструвати співжиття цих груп не лише після приєднання території до Російської імперії, а й в османській період. Ці документи являють собою списки жителів фортеці та міста Ізмаїл, складені протягом 1810?1811 рр. ізмаїльською поліцією (до вересня 1809 р. Ізмаїл перебував в облозі російських військ)⁴. Це списки тих, хто вже був або претендував стати жителем міста внаслідок заклику до поселення ізмаїльським градоначальником генерал-лейтенантом С. О. Тучковим. Все це населення отримувало дозвіл оселятися в місті та фортеці з формулюванням „під наглядом поліції”. Списки мали інформацію про: етнічну належність родини (для визначення не стільки етнічного походження, скільки соціальної категорії родини), ім'я, прізвище та по батькові голови родини, кількість членів родини із зазначенням їхніх імен і віку, особливі прикмети або зовнішній вигляд господаря родини (лише для чоловіків), місце народження або попередні місця проживання, зазначення соціальної групи населення, до якої раніше належав, чим займався, час і причини переходу до Ізмаїла. Звичайно, ці дані лише частково можуть характеризувати реальну картину всього величезного потоку переселенців до Придунайського регіону, але в той самий час можуть серйозно поповнити наші уявлення про нього.

Потік тих, хто бажав оселитися в Ізмаїлі розпочався 22 жовтня 1809 р. і вже з листопада 1809 – до серпня 1812 р. на поселення в Ізмаїлі претендувало 1420 родин (за списками, що збереглися), в складі близько 2444 чоловіків, 1959 жінок та 124 родини (останні без визначення структури родини).

З них близько 9,7% при опитуванні показали, що раніше проживали в Ізмаїлі та з початком російсько-турецької війни втекли, решта вважалися такими, що прийшли на поселення до Ізмаїла вперше, іншими словами були „сторонніми”. При цьому 25% „сторонніх” родин потрапили до Молдавії та Бессарабії з інших територій до початку російсько-турецької війни 1806 – 1812 рр., протягом 1770 – 1805 рр., а більшість перейшли вже під час неї – 75%. Вихідці власне з території Молдавії та Придунав'я становили всього 30%, інші були з різних територій України, Росії, Білорусії, Польщі, Туреччини, Австрії.

За списками можна визначити етнічний склад населення лише 1316 родин з 1420: 455 родин – українців (34,7% від загальної кількості), 455 (34,7%) – мол-

даван, 172 (13,1%) – турків, 72 (5,5%) – некрасівців⁵, 59 (4,5%) – росіян, 43 (3%) – пилипонів⁶, 29 (2,1%) – вірменів, 25 (1,9 %) – болгар, 6 (0,5%) – греків і циган⁷ (тут і далі всі підрахунки авторські).

Українські жителі становили одну з провідних груп серед тих, хто бажав оселитися в Ізмаїлі. Близько 85,6% з них до листопада 1809 р. „наймитували” в молдавських і бессарабських населених пунктах, до яких прийшли з різних територій України, і лише 11,5% цих людей вважалися жителями Молдавії та Бессарабії. Такими „корінними” жителями вважали себе Йосип Романенко⁸, який народився в місті Оргеєві 1781 року, Матвій Беланський з села Хозовки (Фузівка – ?), де народився 1771 року. З містечка Помани прийшов 1805 року в Бессарабію „по рибальству” Лук’ян Чоботар.

Значний відсоток українського населення становили вихідці з Правобережної – 43,0% і Південної – 24,0% територій України. Серед них до 1806 р. зайшли в Молдавію та Бессарабію Степан Локтіоненко та Іван Найда із Південної України. Перший прийшов у Бессарабію „для заробітків” у 1805 р. із Єлизаветградського повіту Херсонської губернії, другий – у тому ж році „по чумацтву” із села Виноградівка Таврійської губернії. Савелій Єрмашенко прийшов у Бессарабію в 1791 р. „по чумацтву із Канева”, Захар Цуркан, селянин графа Потоцького селища [?] Київської губернії, втік у 1790 р. і проживав у різних місцях за Дністром. Кріпаком графа Потоцького був і Грицько Матіяш, який походив із селища Кропивниці Брацлавського повіту і втік у 1797 р. спочатку до Одеси, а потім в Дальник, де чумакував. Михайло Щербань і Влас Луценко піддані графа Любомирського, прийшли „по чумацтву” за Дністер у 1790–1795 рр. із сіл Київського та Звенигородського повітів. Поміщицькими селянами були Остап Смирний із села Кульзинки Гайсинського повіту Київської губернії і Гаврило Митуленко з містечка Шаргорода. Обидва втекли в Бессарабію на початку 90-х років XVIII ст. Іван Соболь утік з „міста Ненебожи [?] з Польщі” у 1771 р., проживав по різних містах Молдавії та Бессарабії. Слід зазначити, що третина українців, які перебували на території Молдавії та Бессарабії, були в минулому поміщицькими селянами.

Осідали в Ізмаїлі і так званні „цісарські вихідці” із західноукраїнських земель. Такими „вихідцями” були: Іван Романенко, який „проживання мав у Німеччині” і потрапив на Дунай у 1791 р.; Іван Булгаков, який вийшов у Бессарабію „із Пруського володіння” у 1796 р., Федір Радчук 60 років, який народився „в Німеччині”, а у 1791 р. перейшов у Бессарабію, де проживав „по рибалках”.

Незначна кількість родин перейшла в Ізмаїл унаслідок міграцій з лівобережних українських територій (4,6%). Достатньо показовою є розповідь Григорія Слущького 1740 р. н. із с. Петрівка Полтавської губернії, звідки вийшов у 1760 р. в „Стару Запорозьку Січ у село Покровське, де проживав 20 років”, а потім перейшов кордон з Туреччиною й оселився в селищі Слободзея, де проживав до російсько-турецької війни 1787 ?1891 р., через яку перейшов у Молдавію в с. Яланкове [?]. Свої неординарні блукання по всій території південного степу розповів Іван Білий 1751 р. н. Він проживав „за Дніпром” у селищі Олеші (Олешки), а у 1791 р. пішов „по чумацькому промыслу” на Дон і Волгу, звідки у Бессарабію, де „перебував по різних місцях”.

Цікавим фактом є майже повна відсутність (усього 4 родини) у зазначених документах українського населення з-за Дунаю, при цьому родини некрасівців

були навпаки виключно з правого берега річки. Поясненням такому факту може бути стабілізація ситуації в Задунайській Січі, що призводила до міграції українського населення з російської території, а не навпаки, і відповідно втрата некрасівцями своїх місць проживання за Дунаєм. Некрасівська громада, що оселилася в Ізмаїлі, повністю складалася з жителів селищ Дунавець, Катирлез, Серікіой, Караорман та інших, що були втрачені ними протягом 1804–1812 рр. на користь задунайських запорожців.

Українське населення, яке переходило на поселення в місто після тривалого попереднього блукання по Молдавії та Бессарабії, займалося, здебільшого, „заробітками” – наймитувало по різних містечках і селах – 79% і чумакувало – 10%. Серед останніх Степан Таран, Микита Богуславський, Семен Сіренко, Андрій Коваленко, Петро Сторожієнко. Інші – займались “рибним ловом” або поєднували кілька із зазначених промислів. Серед них Андрій та Мартин Строци з м. Чигирин Київського повіту, що осіли в 1792 р. у навколишніх з Одесою хуторах, а потім перейшли в с. Китай у Південній Бессарабії. Більше половини – 52% української громади становили поміщицькі або державні селяни-кріпаки.

Особливими прикметами, репрезентованими в документах, є зовнішній вигляд поселенців. Так, Тарас Яковенко, 28 років мав „обличчя чисте, волосся чорнувате, очі сірі, ніс кирпатий, ріст середній”; Максим Завірюха, 30 років – „біле обличчя, чорне волосся, бороду голив, сірі очі, ніс довгастий, ріст великий”; Семен Сіренко, 35 років був „обличчям смуглий, волоссям темнорусявий, бороду голив, мав карі очі, довгастий ніс і середній ріст”; Іван Пластун, 80 років був „обличчям старообраз”, волоссям чорнуватий, мав „сірі очі, ніс довгастий, ріст не малий”. Узагальнюючи наведені в справах описи, можна стверджувати, що більшість українців мали русяве, або темнорусяве волосся, сірі очі та середній або „не малий” ріст, голили бороди та мали вуса.

Молдавське населення – також одна з провідних за чисельністю груп – репрезентоване жителями з правого берега Дунаю: Бештепе, Аджигьоль, турецька Кишла, Бейбуджак, Сомове, Ободешти, Пріслав тощо – 6%, Молдавії та Бессарабії – 28,6%, і, зокрема, Ізмаїла – 65,7%. Останні під час воєнних дій перейшли з Ізмаїла або в Тульчу, або в Кілію, при чому зазначивши, що сталося їхнє переселення через діяльність жорсткого двобунчужного ізмаїльського паші Ібрагіма Пехлевана⁹, який виступав проти влади та реформ турецького султана Селіма III (1789–1807). Більшість з них повернулася на поселення або ж перейшла на поселення вже у жовтні – листопаді 1809 р. Серед представників цих родин були Микита Геогрієв син Полукуй, 25 років, одружений, переходив із селища Карабуджак разом з батьком та одруженими братами, мав „Чисте обличчя, чорняве волосся, сірі очі, продовгуватий ніс, великий ріст”; Арнон Радул, 45 років, разом з дружиною та чотирма синами проживав в Ізмаїлі та втік у Кілію, мав „біле обличчя, на голові, бороді та вусах чорне волосся, бороду голив, ніс великий, очі карі, ріст посередній”; Бажан Тодоси, 25 років, холостий, з бессарабського селища Долукіой, мав, „чисте обличчя, чорняве волосся, карі очі, ніс покляк, ріст немалий”.

Турецькі родини, здебільшого, переходили з міст-фортець правого берега Дунаю – 90%, а інші до російсько-турецької війни 1806?1812 рр. в Ізмаїлі, а з появою російської армії – перейшли за Дунай. Зокрема, Ахмед Мустафа, 35 років, переходив на поселення в Ізмаїл разом з дружиною, дітьми та матір’ю з

фортеці Бабадаг, мав „смугляве обличчя, світлорусяве волосся, очі сірі, ніс продовгуватий, ріст середній, голив бороду”; Брегам Керимли, неодружений також був з цієї ж фортеці; Асан Байрактар, 60 років та Юля Байрактар, 30 років, з родинами проживали в Ізмаїлі здавна, а після взяття фортеці російською армією вийшли за Дунай у фортецю Рушюк. Характерною особливістю в списках турецьких родин була наявність значної кількості 26 вдів із дітьми та іншими близькими (15%), а також наявність у господарів кількох дружин з дітьми.

Російське населення також потрапило до Ізмаїла через роки тривалих мандрів по території Молдавії та Бессарабії. З них більшість (74%) перейшли протягом російсько-турецької війни, 26% – у 1770 – 1805 рр. Здебільшого, це були родини з російських губерній: Калужької (14 родин), Курської (12), Орловської (6), Тульської (4), Рязанської (2), Ярославської (1) та інших – 62,5% і з українських територій – Київської та Подільської (3), Чернігівської (4), Херсонської та Катеринославської губерній (12) – 37,5%. Вони займалися, здебільшого, торгівлею, незначна частина чумакувала, були міщанами або „економічними селянами”. Серед них Василь Аніктеєв син Гандунов, 1760 р. н., одружений, переїхав до Ізмаїла разом з одруженим братом Олексієм. Проживав в Орловській губернії Брянського повіту в селі Тимоново. Казенний селянин, який вийшов „по паспорту в різні місця для заробітків”. Василь Платонов син Аніконов, 1783 р. н., одружений, з одруженим братом Герасимом, проживали в Тульській губернії в селі Захарівка. Брати були казенними селянами, які вийшли у 1807 р. до Таганрогу, а потім до Бессарабії на заробітки.

Вигляд російського господаря родини був таким. Іван Васильєв син Журавльов, 1758 р. н., одружений, „обличчям худий, очі сірі, ніс гострий, росту немалого”; Микита Савинов син Бельчиков, 1743 р. н., одружений, мав сім'ю разом з чотирма одруженими синами, їх родинами та одруженим братом, походив з Курської губернії – „обличчям [ол...н], волосся на голові світлорусяве, а на бороді біле, очі сірі, ніс гострий, росту невеликого”; Антон Петров син Лебедєв, 1786 р. н., неодружений, „обличчям чистий, волосся русяве, ніс гострий, росту посереднього”.

Родини пилипонів – 107 чоловіків і 56 жінок – становили вихідці із традиційних старообрядницьких слобід: Фузівка, Жебріяни, Плоське, Злинка, Куничне, Червоний Яр, Караорман та інші, 66% з них в Ізмаїл перейшли протягом 1806 – 1811 рр. Наприклад, пилипон Деніс Іванов, 26 років, неодружений, мав „кругле обличчя, сірі очі, волосся світлорусяве, росту немалого”, був завезений за Дунай в селище Караорман в „малих роках”; Олександр Іванов син Поляков, 41 року, вдівець, мав „чисте обличчя, русяве волосся, сірі очі, ніс гострий, на зріст великий”, був міщанин Санкт-Петербурга, звідки пішов 15 років тому з паспортом до Одеси для торгівлі, проживав в Одесі п'ять років, а потім перейшов до Молдавії; Трохим Федоров син Залатаєв, 73 років, „обличчям чистий, волоссям сивий, очі сірі, ніс поширокий, росту середнього”, мав велику родину з двома одруженими синами, трьома племінниками. Перед тим, як потрапити до Ізмаїла, вони проживали в містечку Сміла, звідти пішли 18 років тому в Бессарабію в селище Жебріяни; Михайло Никифор син Кирилов, міщанин, 45 років, удівець, перейшов з міста Кременчука по торговельних справах у Бессарабію в селище Кислиці у 1805 р., мав „біле обличчя, волосся русяве, сірі очі, гострий

ніс, немалий зріст”. Цікавим є те, що під час поселення в Ізмаїлі він був разом із братом Іваном, Микитою, „товаришем і рабом Парфеньєвим” (28 років).

Згадані вище родини некрасівців – 145 чоловіків та 134 жінки – були із селищ Добруджі: 67% – із селищ Серікіюй та Дунавець. Більшість з них – 95% – переходили Дунай не різними окремими групами, як наприклад, інші росіяни або пилипони, а значною групою, одночасно у травні 1811 р. Так, Григорій Іванов син Смирной, 49 років, з одруженими синами Іваном (19 років) і Леоном (16 років) перейшов до Ізмаїла на поселення на заклик градоначальника С. О. Тучкова у травні 1811 р. із селища Серікіюй, мав „кривувате обличчя, русяве волосся, сірі очі, ніс продовгуватий та великий зріст”; Яків Ларіонов син Расторгуєв, 28 років, перейшов з родиною з 5 осіб, серед яких сестра-вдова Євдокія (30 років), мав „смугляве обличчя, русяве волосся, карі очі, ніс продовгуватий, немалий ріст”; Денис Мартинов син Кубанчонак, 25 років, неодружений, мав „рябувате обличчя, світло русяве волосся, сірі очі, чималий ріст”, проживав у селі Дунавець, звідки перейшов 1806 року в селище Вилкове.

Вірменська громада репрезентована 29 родинами, переважна більшість яких переходили на поселення із селищ і міст правого берегу Дунаю, а інші – були постійними жителями Ізмаїла і втекли з фортеці, як і молдавські родини, внаслідок діяльності вже згаданого паші Пехлевана. Так, Х[...] Кіркорев, 24 років, прийшов із фортеці Рущюк разом з дружиною та дітьми, а також з двома робітниками Миколою та Марфою. Він мав „худорляве обличчя, русяве волосся, сірі очі, ніс з горбинкою, невеликий ріст”; Каси Кіркерев, 50 років, також перейшов з Рущюка разом з власною родиною та родиною сестри-вдови. Мав „чисте обличчя та чималий ріст”. Микола Дмитрієв син Хаджі, 27 років, одружений, був купецьким сином з міста Херсон, який 15 років тому перейшов до Одеси, а через сім років перейшов до Таганрога. Одружений, мав „чисте обличчя, чорнувате волосся, чорні очі, продовгуватий ніс”.

Інші етнічні громади представляли – болгари, греки, цигани. Болгарські родини¹⁰ – 85 чоловіків та 51 жінка – як правило переселялися з правого берега Дунаю, 40% до війни та 60% – під час війни. Зокрема, Кресто Петко, 40 років, з міста Варна, його дружина залишилася за Дунаєм, мав „чисте обличчя, сивувате волосся, карі очі, широкий ніс та чималий ріст”; Іван Русе, 30 років, перейшов із селища Фу[?] разом з родиною у 1805 році в село Табаки, мав „чисте обличчя, русяве волосся, карі очі, кирпатий, великого росту”; Радко Пано, 30 років, перейшов з батьком і братом з міста Відень у Бессарабію 1805 року, мав „худорляве обличчя, русяве волосся, гострий ніс і чималий ріст”.

Грецькі родини були виключно з-за Дунаю. Олександр Николович, 33 років, перейшов із села Зап[оле] на одному човні із співвітчизниками в Одесу, а потім в Ізмаїл. З ним на поселення залишилися два його робітники – Стоян Яні та Стефан Антонов. Олександр мав „смугляве обличчя, чорнувате волосся, сірі очі продовгуватий ніс та чималий ріст”; Петр Шеро, 30 років, проживав у Варні, а у 1809 р. перейшов до Галацу, від галацького коменданта він мав листа на поселення в Ізмаїл разом з дружиною, дітьми, тіткою та робітниками з родинами. Петр мав „чисте обличчя, русяве волосся, чималий ріст”. Циганські родини також прибували з-за Дунаю. Зокрема, Іониця Митуль, 30 років, перейшов з великою родиною – одруженими братами та сестрами із с. Монастирище, а Василь Ехремов, 55 років з дружиною, трьома одруженими синами та їхніми

дітьми, перейшов з фортеці Браїлів, мав „смугляве обличчя, сиве волосся, карі очі, продовгуватий ніс та середній ріст”.

Вікова структура всього населення мала значний репродуктивний потенціал: 15–20 років – 13%, 21–30 років – 26%, 31–40 років – 16 %. Серед українського, молдавського, російського, болгарського і турецького населення більшість – 63% належала до активної у соціально-господарському плані групи віком від 21 до 50 років.

Цікавим аспектом є також і зазначення в особливих прикметах мови, якою розмовляли родини. Зокрема, це відзначалось у переселенців лише до квітня 1810 р. і з 450 родин, що переселялись у цей період, лише 116 мали таку позначку. Серед них 76 родин розмовляли „по-молдавански”, 30 – українською, 10 – „по-великорусски”. Наявність такої особливої прикмети важко пояснити, адже ці родини між собою не пов’язують ані території виходу, ані місця переходів, ані інші будь-які спільні риси. (Як припущення можна висловити версію, хоча і сумнівну, що дані записували різні люди і не всі запитували поселенців про мову їхнього спілкування).

Усе населення, якому не відмовляли в поселенні у місті, хоча і значилося як жителі Ізмаїла, але не обов’язково проживало у самому місті. Більшість з родин оселялась у навколишніх з Ізмаїлом хуторах і селищах.

Як у самому Ізмаїлі, так і навколишніх хуторах серед українців вражає перевага чоловічого населення над жіночим. Так, в Ізмаїлі 84% українців – чоловіки, на хуторах – 65%. В інших етнічних групах спостеріглося дещо подібне, але не в таких великих розмірах: молдовани – 62%, росіяни – 59%, загалом по місту – 61%. Ймовірно, логічним поясненням цього факту може бути початкове влаштування при поселенні чоловіків, яким легше було розбудувати господарство самостійно, а згодом вони або перевозили вже існуючі родини, або створювали нові.

Таким чином, кінець XVIII – початок XIX ст. був для Придунайського регіону часом постійних міграцій населення різних етнічних і соціальних груп, а основні шляхи їх міграцій проходили через територію Південної та Правобережної України та з правого берега Дунаю – Добруджі. Перш ніж потрапити до міста, зокрема міста-фортеці Ізмаїл, населення зосереджувалось у селах і містечках Південної Бессарабії, де займалося різними промислами, ремеслами або наймитувало, більшість з українського та російського населення була з поміщицьких і державних селян-утікачів і чумаків, більшість належала (63%) до активної у соціально-господарському та репродуктивному плані груп віком від 21 до 50 років.

¹ Рамки статті територіально обмежені південно-західною частиною сучасної Одеської області, а саме територією нижнього межиріччя Дністра та Дунаю, яка в літературі ще відома під назвою Південна Бессарабія, Буджак, Придунайські степи, українське Придунав’я.

² Кантемир Д. Историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнью сочинителя. – М.: Новиков, 1789. – С. 47.

³ Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края и Бессарабии: В 2 ч. Т. I: География, этнография, народонаселение Новороссийского края. – Одесса: Тип. Л. Нитче, 1850. – С. 296.

⁴ Тут і далі посилання на інформацію зі справ Комунальної установи „Ізмаїльський архів”. – Ф. 514. – Оп. 1. – Спр. 1–5.

- ⁵ Некрасівці були донськими козаками-старообрядцями, які брали участь у повстанні Кіндрата Булавіна і після його поразки на чолі з отаманом Гнатом Некрасовим пішли на Кубань, у 40–70-х роках XVIII ст. через внутрішні суперечки та політику російського уряду вони почали переселятися на Дністер і пониззя Дунаю. У 80-х роках їхня кількість збільшилася і вони офіційно отримали дозвіл турецького султана на поселення у дунайських гирлах. Разом з ними оселялося російське, переважно селянське старообрядницьке населення.
- ⁶ Російське, переважно селянське старообрядницьке населення, в придунайському регіоні назване липованським або пилипонським.
- ⁷ Болгари, греки та цигани представлені незначними громадами через втрату частини справи, де саме записувались їхні родини (Ф. 514. – Оп. 1. – Спр. 1).
- ⁸ Тут і далі імена та прізвища поселенців подані згідно з записами у документах і з незначною корекцією грамотності писаря.
- ⁹ Пехлеван – Пехлеван Ібрагім (1760–1820; Пегліван – прізвисько від *peglevan*, що з тур. означає „борець”), турецький феодал, один з отаманів кирджаліїв (розбійників Румелії), за прізвиськом Баба-паша („батько”). Двобучужний ізмаїльський паша, який виступав проти влади та реформ турецького султана Селіма III (1789–1807).
- ¹⁰ Представлені незначними громадами через втрату частини справи, де саме записувались їхні родини (Ф. 514. – Оп. 1. – Спр. 1)/